

A MÚLT JÖVŐJE

*A berlini Stasi-iratokat őrző levéltár, a BStU jövőjére
vonatkozó tervek, elképzelések, viták¹*

A Stasi,² a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium tevékenysége, történetének, módszereinek, struktúrájának a feltárása máig központi feladata a második német diktatúra tudományos feldolgozásának, és alapja a közéleti diskurzusnak. A kutatást alapvetően azok a jellegzetességek határozzák meg, amelyek egyúttal megkülönböztetik a keletnémet állambiztonságot az összes többi kelet-európai állam egykori belügyi szervétől.³ E sajátosságok ismeretében válik érthetővé az is, miért egészen eltérő az egyes országokban az állambiztonsági iratok kutathatósága, feldolgozottsága, illetve az iratok szerepe az emlékezetben és a közbeszédben. A Stasi állományát, intézményi struktúráját és technikai felkészültségét tekintve sokak szerint a legjobb de – az ország lakosságszámához viszonyítva – mindenképpen a legnagyobb állambiztonsági szervezet volt a szocialista táborban, és példa nélküli módon sikerült megvalósítania a társadalom szinte teljes körű megfigyelését. Ezt a német nyelvhasználat a „flächendeckende Überwachung”, vagyis a „mindent-lefedő megfigyelés” szókapcsolattal, állam és állambiztonság összefonódását pedig az „Überwachungsstaat”, azaz a „megfigyelő állam” kifejezéssel fejezi ki. Ezzel szemben a többi szocialista ország, így pl. a magyar állambiztonság, a korszak jelentős részében „csak” a Belügyminisztériumba ágyazottan, az NDK-belihez képest általában sokkal kisebb létszámmal működött, és sokkal kevesebb embert tartott megfigyelés alatt.⁴

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² MfS, Ministerium für Staatssicherheit, a Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztériuma.

³ CSEH 2012

⁴ ZSIDAI 1999. 285–297.

A keletnémet állambiztonsági szerv emlékezete nehezen választható szét az NDK történetétől, olyannyira, hogy a Stasira vonatkozó tudományos és ismeretterjesztő munkák, vagy akár művészi alkotások túlsúlya mára már az keletnémet állampárt, a SED jelentőségét is háttérbe szorítani látszik. Mégsem tekinthetünk az Állambiztonsági Minisztériumra úgy, mint egy mindenható, „állam az államban” szervezetre. Az intézménytörténet, a szervezeti struktúra, a megfigyelés és bomlasztás módszereinek feltárása közben nem szabad elfelejtenünk, hogy annak működését, feladatait mindig is az állampárt és annak vezetői határozták meg.⁵ Az azonban vitathatatlan, hogy a Stasi mind a párttól, mind pedig a Moszkvából kapott általános feladatait szisztematikusan tökélyre fejlesztett rafináltsággal és saját fontosságát is demonstrálva a túlteljesítés kényszerével hajtotta végre.

Tény, hogy a keletnémet állambiztonság szerteágazó tevékenysége, az élet minden területére beszivárgó működése az egész ország, de még az NSZK egy részének életét is átszötte, sőt, kiterjedt a baráti szocialista országokra is.⁶ E mindent-átszövő jelenlét miatt szinte lehetetlen bármilyen, az NDK történetével foglalkozó tudományos igényű vagy ismeretterjesztő munkát, kiállítást, múzeumot a Stasi szerepének említése nélkül szervezni, illetve működtetni. Nem meglepő az sem, hogy az egykori NDK területén lévő szövetségi államok, városok, és azok múzeumai, egyetemi tanszékei, kutatóintézetei sokkal nagyobb érdeklődéssel fordulnak „saját” diktatúrájuk és annak mindenható állambiztonsága felé, mint teszik azt a nyugati ország-rész intézményei.

A BStU szerepe, tevékenysége

A keletnémet állambiztonsági szervek történetének szisztematikus tudományos feldolgozását és széleskörű ismertetését a BStU⁷ levéltára, illetve az intézet Képzés és kutatás (Bildung und Forschung) részlege végzi.⁸ A keletnémet rendszerváltás sajátosságai következtében a berlini levéltár a többi egykori szocialista országhoz képest jóval korábban, már 1992-ben megnyitotta kapuit. Ez a helyzet a német gyakorlat elsőbbségét, nemzetközi példaként

⁵ GIESEKE 2001. 95.

⁶ Bővebben lásd: SLACHTA 2016

⁷ Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik. Az Egykori NDK Állambiztonsági Szerveinek Iratait Kezelő Szövetségi Megbízott Hivatala, továbbiakban: BStU.

⁸ http://www.bstu.bund.de/DE/Home/home_node.html (2016.06.05.)

való követését is megalapozta. Az 1990-ben alapított BStU-t eredetileg tíz éves mandátummal, mint „különleges hivatal” alapították, melyet előbb tíz, majd végül újabb tíz évre hosszabbítottak meg. Az intézmény jövőjével kapcsolatos viták, illetve kikristályosodó irányelvek és tervek az állambiztonsági iratokat őrző társlevéltárak⁹ jövőjével kapcsolatban is irányadóak lehetnek. A BStU helyzete több szempontból is eltér a magyar és a többi egykori szocialista országok állambiztonsági szerveinek történetét, iratait feldolgozó levéltáraktól.¹⁰ Az egykori MfS önálló minisztériumként működött, függetlenül a rendőrséget és a közigazgatást irányító Belügyminisztériumtól, így annak iratállományát is jóval egyszerűbb volt elkülöníteni a többi állami szervtől. Azok a keletnémet iratok, melyek az 1989-es év végi iratmegsemmisítési lázban nem semmisültek meg, fizikailag is az egykori MfS épületeiben maradtak, így nemcsak Berlinben, hanem a Stasi vidéki kirendeltségein is szinte „csak” a táblát kellett kicserélni: Stasi helyett Stasi iratokat őrző levéltár. Ez részben megmagyarázza azt is, hogy miért nyíltak meg olyan példátlanul gyorsan ezek a levéltárak a többi egykori szocialista országhoz képest. A felbomló szocialista államszervezetet a nyugatnémet közigazgatás vette át, a feloszlott állambiztonság feladatait – mint a hírszerzés és a kémelhárítás – pedig a BND, az NSZK hírszerző szerve vitte tovább. Ennek köszönhetően a német gyakorlatban nem létezik tovább szolgáló állomány, ami az iratok szabadabb és gyorsabb kutathatóvá válását jelenti a gyakorlatban.

A BStU hivatal, a levéltár és a kutatóintézet munkájáról a kétévente kötelezően kiadott tevékenységi beszámolók adnak pontos tájékoztatást.¹¹ Ezekben az állampolgári és hivatali információkérések statisztikája mellett az ismeretterjesztő tevékenységet, a tudományos konferenciákat, friss publikációkat, legújabb kutatási eredményeket ismerhetjük meg, illetve az újabb kutatási irányok és új nézőpontok is helyet kapnak a kiadványokban. Az említett Képzés és kutatás osztály feladata a tudományos igényű feldolgozás, a kutatás, a forráspublikálás, sőt, a fiatalokat megcélzó ismeretterjesztő képzési programok kidolgozása is.

A BStU levéltár kutatási osztály tevékenységének sajátossága, hogy a német felsőoktatási rendszerben a 20. századi német történelem oktatása és kutatása csak az utóbbi években kezdett néhány egyetemi intézetben, jellem-

⁹ Az egykori szocialista országok állambiztonsági iratait őrző levéltárak együttműködéséről lásd: http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/AufarbeitungImAusland/Europaeisches-Netzwerk/_node.html (2016.07.02.)

¹⁰ CSEH 2010; CSEH 2014

¹¹ http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/Taetigkeitsberichte/_node.html (2016.06.05.)

zően az egykori keletnémet területeken, az NDK és annak története felé fordulni. Ennek következtében historiográfiai szempontból is megkerülhetetlen a BStU,¹² hiszen a keletnémet állambiztonsági szervek történetével foglalkozó legnevesebb kutatók, mint például Jens Gieseke, Hubertus Knabe, Georg Herbstritt, Helmut Müller-Enbergs, Ilko-Sascha Kowalczyk mind a hivatal kutatóintézetében dolgoztak, vagy dolgoznak jelenleg is. Aprólékos és alapos munkájuk nélkül lehetetlen volna mindaz az újraértelmezés, átértelmezés, mélyebb vagy konkrétabb, például társadalomtörténeti,¹³ pszichológiai,¹⁴ szociálpszichológiai,¹⁵ vagy regionális kutatás,¹⁶ melyek új irányként jelentek meg az utóbbi évek kutatásai között, az első évtized primer kutatásaira építve.

A levéltár munkatársainak kutatási eredményei több, saját kiadású tudományos sorozatban jelennek meg. Az alapvető információkat az *Állambiztonság anatómiája, történelem, struktúra, módszerek* című, *MfS-kézikönyv* alcímű, máig folyamatosan bővülő sorozat tartalmazza.¹⁷ Az egyes kötetek a Stasi felépítése szerint haladnak: minden főosztály, illetve minden nagyobb szervezeti egység működése, tevékenysége egy-egy külön kötetben kap helyet. A kutatómunka újabb eredményeit a berlini Ch. Links Kiadóval közösen adják ki, ebben a sorozatban jelentek meg olyan nélkülözhetetlen munkák, mint pl. az *Állambiztonsági szótár*,¹⁸ *Az MfS nyugati tevékenysége*,¹⁹ illetve a besúgóhálózatról szóló, részletes adatokat is tartalmazó három kötetes összefoglaló munka,²⁰ valamint a széles közvélemény tájékozódását is segítő *MfS-Lexikon*.²¹

A Stasi történetét a nagyközönség számára is bemutató legnagyobb intézmény, az állambiztonsági szerv korábbi központja, a kelet-berlini Magdalenenstraße – Normannenstraße által határolt hatalmas, egykor álcázott és elzárt területen van. Az épületkomplexum egy részében, az egykori Stasi irattárban jelenleg a BStU levéltára található. Itt őrzik a berlini központ (Zentralstelle) iratállományát, valamint itt zajlik az állomány rendszerezé-

¹² SLACHTA 2014. 170–175.

¹³ Például: GIESEKE 2007

¹⁴ Például: SÜß 1998

¹⁵ Például: PINGEL – SCHLIEMANN 2003

¹⁶ Például: TESKE 2006

¹⁷ Anatomie der Staatssicherheit. Geschichte, Struktur und Methoden. MfS-Handbuch. Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik. Berlin. 1993 óta a sorozat kiadása folyamatos.

¹⁸ SUCKUT 2001

¹⁹ KNABE 1999

²⁰ MÜLLER – ENBERGS 2001

²¹ ENGELMANN 2011

se, állagmegőrzése, digitalizálása, restaurálása is. Az épületegyüttes másik részében, az egykori teljhatalmú miniszter, Erich Mielke és közvetlen munkatársainak irodáit és rezidenciáját is magába foglaló központi épületben található az ún. Stasi-múzeum. Az hatalmas érdeklődés miatt már 1992-ben megnyílt a kiállítás, 2011-ben újjászervezték és felújították, és 2012. január 15-én, a Stasi központ megrohamozásának 21. évfordulóján, a Stasi iratok nyilvánosságának „születésnapján” nyitotta meg újra kapuit a látogatók előtt.²² Az új kiállítás sok elemet megőrzött a korábbiából, viszont sokkal nagyobb teret kapott a keletnémet hétköznapiak, a katonai nevelés, a párt- és a tömegszervezetek, a korabeli propaganda bemutatása.

A BStU szerepe és jövője körüli, alapvetően politikai jellegű viták nem, vagy csak nagyon nehezen választhatók szét az NDK emlékezete körüli közéleti, és/vagy tudományos, alapvetően pedig történetpolitikai diskurzustól. Leegyszerűsítve azt is mondhatjuk, hogy a Stasi uralja az NDK, a kommunizmus, a kommunista diktatúra emlékezetének gyakorlatilag teljes palettáját. Ahogyan 1990-ig igényt tartott az ország minden szegmensének, a lakosság minden rétegének, sőt, a német-német kapcsolatok és a külkapcsolatok teljes körű ellenőrzésére, mintha joggal tart(hatna) igényt az NDK-val kapcsolatos teljes nemzeti emlékezet meghatározására.

A fennmaradt iratállományt és egyéb megfigyelési dokumentumokat kezelő levéltár, illetve a szövetségi megbízott és hivatala azonban nem fedi le kizárólagosan a Stasi örökségét. Így nem állíthatjuk, hogy monopolizált a Stasi emlékezetére vonatkozó mindenkori, politikai és/vagy történészi diskurzus. A keletnémet állambiztonságra vonatkozó emlékezet meghatározó szereplői az intézmények és a politikai aktorok mellett az egykori áldozatok által létrehozott szervezetek, valamint azon emlékhelyek – jellemzően egykori börtönök vagy állambiztonsági épületek – és az azokban látható kiállítások. A diskurzus leginkább átpolitizált szeletét éppen az adja, hogy a legtöbb civil jellegű szervezet azokból a csoportosulásokból jött létre, melyek az 1989-es év folyamán aktívan részt vettek a „friedliche Revolution”-ként emlegetett rendszerváltásban, illetve az állambiztonság épületeinek őrzésével, majd elfoglalásával igyekeztek az iratmegsemmisítéseket megakadályozni. Ily módon pedig a Stasi emlékezete nemcsak a keletnémet állam és a kommunista diktatúra emlékezetével, hanem a rendszerváltás örökségének és örököseinek kijelölésével is összemosódik.²³

²² Elfter Tätigkeitsbericht 2013. 80.

²³ A téma szinte teljes körű feldolgozása egy több mint 700 oldalas munkában jelent meg a közelmúltban, melyben a politikai szereplők, az emlékhelyek és a civil szervezetek szerepe, történelempolitikai vonatkozásai is megjelennek: RUDNICK 2011

A BStU jövőjével kapcsolatos tervek, javaslatok

A levéltár több mint 111 folyókilométernyi iratot őriz, melynek ca. 95%-a már feldolgozott és kutatható, ezen túl pedig mikrofilmek, hang- és filmfelvételek teszik ki az állományt.²⁴ 1990 óta 7.043.748 beadvány és kutatási kérelem érkezett be, ezek közül 3.112.878 volt állampolgári kérelem. A hivatal az állampolgári információs kárpótlás elősegítése érdekében megtartotta a Stasi vidéki intézményi struktúrájának megfelelő szerkezetet, vagyis az egykori keletnémet körzetekben kihelyezett állambiztonsági egységek helyén, 12 vidéki és 2 berlini kirendeltségen, összesen 1.600 munkatárs dolgozik. Az intézmény jövőjére vonatkozó kérdések és tervek tehát nem csak az iratállomány, a kutatási feltételek és a kutathatóság, hanem az épületkomplexumok, a levéltáros, kutatói, valamint adminisztratív munkatársak, a megkezdett kutatási projektek sorsát is érintik.

Az állambiztonsági iratok iránti töretlen érdeklődést mutatja, hogy csak 2015-ben 62.500 állampolgári, 1.300 kutatói és média, 13.300 hivatalos (többségében átvilágítási) és 4.700 rehabilitációra vonatkozó kérelem érkezett be a levéltárhoz, mely a korábbi évekhez képest növekedést jelent. A két és fél évtizeden át tartó töretlen, sőt, növekvő állampolgári, kutatói- és médiaérdeklődés egyértelműen alátámasztja az intézmény fontosságát, ami a működés meghosszabbításának tárgyalásakor mindeddig szinte önmagában elegendő érv és ok volt. A kérdés azonban hosszú évek óta adott: a hosszabbítások után mikor és milyen formában alakul majd át a BStU hivatala?

A német szövetségi parlament (Bundestag) 2014 júliusában megbízást adott egy szakértői bizottság felállítására, melynek feladata a BStU jövőjével kapcsolatos érvek, vélemények, tervek összefoglalása, irányelvek kidolgozása, végső soron pedig egy javaslatcsomag összeállítása volt.²⁵ A szakbizottság két éves mandátuma idején számos történész kutatót, levéltárost, jelenlegi és volt intézményvezetőt hallgatott meg, ami alapján 2016 áprilisában benyújtotta záró jelentését.²⁶ A nagy várakozással várt jelentés beadását követően két héttel, a szövetségi Kulturális Minisztérium vitát szervezett meghívott résztvevők számára, melyen a korábbi hivatalvezető, Marianne Birthler és a jelenlegi, Roland Jahn is jelen voltak. A többségében professzorokból

²⁴ http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/BStUZahlen/_node.html;jsessionid=F8A28C57D40D10BE8C24D49C166AF2C0.2_cid354 (2016.06.08.)

²⁵ https://www.bundestag.de/bundestag/gremien18/nachhaltigkeit/kw27_de_stasiunterlagen/285588 (2016.06.08.)

²⁶ <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/18/080/1808050.pdf> (2016.06.08.)

álló bizottság munkájának minden mozzanata, az összes szakvélemény, valamint a zárójelentés és a vita is elérhető a szövetségi parlament honlapján.²⁷

A jelentésben foglalt javaslatok elsődleges célja az állambiztonsági iratok kezelésének jövőre vonatkozó lehetőségeinek meghatározása, legfontosabb szempont pedig a felnövekvő nemzedékek számára is elérhető és befogadható koncepciók és irányelvek kijelölése volt. Azon fiataloknak, akik már nem tapasztalták meg személyesen a kommunista diktatúrát, az állambiztonsági iratok megismerése, a dokumentumokra épülő képzési programokon való részvétel az egyik legfontosabb lehetőség arra, hogy kézzelfogható közelségbe kerülhessen szüleik, nagyszüleik mindennapjaival. Ennek értelmében a Stasi-iratok nyilvánossága, hozzáférhetősége, azok intézményi keretek között való bemutatása és oktatási programok kidolgozásának biztosítása elsődleges szempont volt a bizottság munkájában is.

A BStU alapításakor elsősorban az állambiztonsági iratok biztonságos tárolása, kutatásra és állampolgári betekintésre való előkészítése, az elsődleges tudományos feldolgozás megkezdése volt a hivatal feladata. A működésére vonatkozó, 1990-ben hozott ún. Stasi-törvény ugyan már többször módosult,²⁸ mégsem alkalmas mindazon feladatkörök meghatározására, melyek az 1990 óta teljesen átalakult, számtalan szereplővel kibővült, történeti emlékhelyek, tudományos feldolgozást végző intézmények, civil szervezetek sokaságával tarkított emlékezet-vidéken megújult szerepkörben jelölhetné ki a hivatal jövőjét.

Az iratok kezelésének és kutathatóságának legfőbb alapja, az iratnyilvánosság szimbolikus tartalma a keletnémet rendszerváltás történetében gyökerezik. Az ún. békés forradalom, az 1989 őszén lezajlott események egyik legfontosabb eredménye, illetve a forradalom emlékezetének legfontosabb eleme éppen az, hogy a tüntető állampolgárok maguk foglalták le és védték meg a Stasi-iratokat a megsemmisítéstől és követelték azok teljes körű nyilvánosságát. A BStU hivatala ennek az országos méretű tömegmozgalomnak köszönheti létezését, az iratnyilvánosság pedig a német közvélemény számára sokkal nagyobb szimbolikus tartalommal bír, mint bármelyik másik egykori szocialista országban, ahol főként inkább a tudományos érdeklődés, a történeti kutatások számára fontos azok elérhetősége. A szakbizottság megbízatásában is szerepel ez a kitétel, és a jelentésben is folyamatosan visszaköszön az iratok állampolgári és tudományos kutatások számára való hoz-

²⁷ <https://www.bundestag.de/bstu> (2016.06.08.)

²⁸ http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/Rechtsgrundlagen/StUG/stug_node.html (2016.06.08.)

záférhetőségének biztosítása, aminek a szervezeti átalakulások során sem szabad csorbulnia.

A bizottsági jelentés egyben értékeli is a BStU eddigi munkáját, miszerint a hivatal magas szinten és általános megalégedésre végezte tevékenységét, az egyesített Németországban kollektív megbékélés felé segítette a diktatúra áldozatait, sőt, az egész társadalmat. Az áldozatok számára a hivatal nem csak mint levéltár, hanem a kárpótlási és rehabilitációs kérelmek intézőjeként az igazságszolgáltatás és a történelmi jóvátétel intézményes letéteményeseként jelenik meg. Ezt tükrözi a BStU vezetőjének hivatalos megnevezése, a szövetségi megbízott fogalma is, melynek funkciója leginkább az ombudsmani hivatalhoz hasonlítható a magyar joggyakorlatban. A jelentés azonban nem tér ki a jelenlegi szövetségi megbízott, Roland Jahn személyét a korábbi években ért kritikákra, miszerint a vezetése alatt csak még bürokratikusabb, átláthatatlanabb és nehezebb lett a hivatal működése, miközben ő maga kvázi NDK-ás „celebbé” válva egyszemélyes intézményként uralja a közvéleményt.

A jelentés egészen végigvonul az a szemlélet, ami egyben a hivatallal és az állambiztonsági iratok kezelésével kapcsolatos általános politikai akaratot is tükrözi: a múlt feltárása és megismerése a társadalom egészséges működésének záloga, tehát nem csak levéltárosi, logisztikai, de még csak nem is kizárólag tudományos kérdés. A szakbizottság öt fő témában foglalt állást, elsőként az iratok sorsára vonatkozóan. Javaslatuk szerint az iratok kutathatóságát továbbra is biztosítani kell, az állomány pedig maradjon jelenlegi tárolási helyén, vagyis az egykori Állambiztonsági Minisztérium központi épületegyüttesében, ahol biztonságosan tárolható, és a feldolgozás és restaurálás is zavartalanul folytatódhat. A bizottsági tervezet legfőbb eleme azonban éppen az, hogy a BStU szervezetileg 2021-ig olvadjon egybe a Szövetségi Levéltárral (Bundesarchiv), azzal a kitétellel, hogy a Stasi-iratokat őrző részleg tevékenységében és szervezetileg is önálló maradjon, megtartva a levéltárosi személyzeti állományt. A javaslat rámutat arra is, hogy a szervezeti átalakulás során fenntartandó egységek egyben a különböző iratkezelési módokat is tükrözik: míg a Szövetségi Levéltárban a német állam(ok) működése során keletkezett általános dokumentumokat tárolnak, melyek a személyiségi jogokra vonatkozó törvényi szabályozások betartásával gyakorlatilag korlátozás nélkül kutathatóak, addig a Stasi-levéltár állományában lévő iratok vonatkozásában továbbra is az 1990-ben elfogadott, az áldozatok védelmét elsődleges szempontként kezelő törvény marad érvényben. A bizottság a szervezeti átalakulás pontos megtervezésére egy, a két intézmény által közösen felállított koordinációs munkacsoport életre hívását javasolja.

A dokumentumban az állambiztonsági iratok nyilvánosságának szimbolikus jelentőségére hivatkozva javasolják a vidéki kirendeltségek megtartását a jelenlegi struktúrában, vagyis a jövőben a Szövetségi Levéltárba integrálódó Stasi-levéltár irányítása alatt, és nem az egyes szövetségi országok hatáskörébe utalva. Támogatják, hogy szövetségi tartományonként egy-egy összevont egységet hozzanak létre, hogy az állampolgári kérések kiszolgálása során ne sérüljön az iratokhoz való hozzáférés joga, de csökkenjenek a széttörédezett intézményi struktúrából fakadó költségek és bürokratikus terhek. Ezzel együtt hangsúlyozták, hogy egyik vidéki kirendeltségen sem felelnek meg az iratok tárolási körülményei a modern levéltári követelményeknek, ami több helyen is sürgősen megoldandó feladatot jelent.

Az egykori minisztériumi, Magdalenenstraße – Normannenstraße-i épületkomplexum jövőbeli hasznosítását egyrészt lefedi az iratállomány további tárolására tett javaslat, másrészt az itt működő különböző civil szervezetek, kutató intézetek szorosabb integrálását, tevékenységük összehangolását javasolják. A terület egyre inkább a tudományos feldolgozás és az ismeretek széles körben való terjesztésének centrumává válna, mivel a jelentés a BStU jelenlegi Képzés és kutatás osztályának, mint önálló szervezeti egységnek az ide való átköltöztetését javasolja. Ez a törekvés egybecseng a szintén itt működő Robert Havemann Társaság terveivel, ahol a keletnémet ellenzéki mozgalmakra és kiemelkedő személyiségekre vonatkozó iratállományt gyűjtik és archiválják. Hosszútávon így egy komplex diktatúra-történeti egység jöhetne létre, ahol a dokumentumok fizikai tárolása, az iratok kutatása, tudományos feldolgozása, a nagyközönség felé való közvetítése teljes spektrumában valósulhatna meg.

A tudományos kutatást végző osztály a tervezet szerint önálló szervezeti egységként működhetne tovább, ami megoldaná azt az évtizedek óta feszítő problémát, miszerint a törvényi meghatározás szerint a hivatal főállású tudományos munkatársai kizárólag konkrétan a Stasi történetére vonatkozó kutatásokat végezhetnek, csak ilyen témájú munkákat publikálhatnak, ami már önmagában is ellentmond a keletnémet állambiztonság társadalmi és politikai beágyazottsága történeti tényének. Ezen túlmenően pedig a mindennapi tudományos munkában nehéz összeegyeztetni a független tudományos kutatást egy hivatali struktúrával, amit megoldana egy függetlenebb intézményi struktúra, illetve módosított feladatkör. A bizottsági jelentés a továbbiakban egy szövetségi alapítvány formájában javasolja a tudományos osztály működtetését.

A hivatal jelenlegi vezetője mint szövetségi megbízott, kvázi mint ombudsman működik a kommunista diktatúra áldozatainak képviselőjeként.

A javaslat szerint a jövőben elválasztanák az iratok kezelését, a tudományos feldolgozást és ezt a védnöki funkciót egymástól, utóbbit módosított formában szintén megtartanák. A jövőbeli szövetségi megbízott az SED-diktatúra feldolgozásának és következményeinek kezeléséért lenne felelős, funkciójában pedig sokkal nagyobb hangsúlyt kapna az egykori áldozatok jogainak képviselése és védelme. A szakértők az új szövetségi megbízott feladatköreiből és székhelyének részletezése mellett hivatalának személyi állományára is konkrét javaslatokat tettek. A szakbizottság kétéves tevékenységét záró jelentés a hivatalnál dolgozók, illetve a külső kutatók, civil szervezetek, állampolgárok számára megnyugtatóan tervezi rendezni az állambiztonsági iratok jövőjét. A jelentés nyomatékosan javasolja a szövetségi parlament számára, hogy tervezetük nyomán minél hamarabb hozza meg a BStU átalakítására vonatkozó törvényt, hogy időben megkezdődhessen a szervezeti átalakítás előkészítése.

Az 1990-ben alapított hivatal, Joachim Gauck, jelenlegi német államfő vezetése alatt szilárd és megingathatatlan jelképe lett a második német diktatúra történeti, tudományos, állampolgári és közéleti feldolgozásának. A Marianne Birthler, majd Roland Jahn vezetésével további tíz, majd először öt, aztán újabb öt évre meghosszabbított mandátummal működő intézmény európai hírnévre tett szert, az állambiztonsági iratok kezelésében, a diktatúra hagyatékának kezelésében nemzetközi sztenderdet jelent. Az intézmény szerepének és pozitív megítélésének megfelelő az átalakításával kapcsolatos javaslatok kidolgozása, a megvalósítandó változások előkészítése, tervezése is. Példaértékű már önmagában az is, ahogyan a levéltár, illetve egyben az iratok további sorsának tárgyalása zajlik. A BStU nem csak az állambiztonsági iratok kezelésében, az évtizedekkel a rendszerváltások után esedékes átalakulások irányának kijelölésében, hanem remélhetőleg ezen átalakulások megvalósításának módjában is példaértékű lesz a kelet-európai országok döntéshozóinak körében.

Felhasznált irodalom

- CSEH 2010 = Cseh Gergő Bendegúz: Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma. Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban. *Betekintő*. 2010/1. http://www.betekinto.hu/2010_1_cseh (2016.05.25.)
- CSEH 2012 = Cseh Gergő Bendegúz: Stasi-iratok – kvázinyilvánosság. Gondolatok az egykori keletnémet állambiztonsági források kezelése kapcsán. *Betekintő*. 2012/2. http://www.betekinto.hu/2012_2_cseh (2016.06.01.)

- CSEH 2014 = Cseh Gergő Bendegúz: Nyilvánvaló nyilvánosság? Titkosszolgálati iratok az egykori szocialista országokban. In: Horváth Sándor (Szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Libri, Budapest, 2014. 233–270.
- Elfter Tätigkeitsbericht des BStU für die Jahre 2011 und 2012. BStU, Berlin, 2013.
- ENGELMANN 2011 = Engelmann, Roger – Florath, Bernd – Heidemeyer, Helge – Munkel, Daniela – Polzin, Arno – Süß, Walter (Szerk.): *Das MfS-Lexikon*. Ch. Links, Berlin, 2011.
- GIESEKE 2001 = Gieseke, Jens: *Der Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945–1990*. Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2001.
- GIESEKE 2007 = Gieseke, Jens (Szerk.): *Staatssicherheit und Gesellschaft. Studien zum Herrschaftsaltag in der DDR*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2007.
- KNABE 1999 = Knabe, Hubertus: *West-Arbeit des MfS. Das Zusammenspiel von „Aufklärung“ und „Abwehr“. Analysen und Dokumente*. BStU – Ch. Links, Berlin, 1999.
- MÜLLER-ENBERGS = Müller-Enbergs, Helmut (Szerk.): *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit. Richtlinien und Durchführungsbestimmungen*. BStU – Ch. Links, Berlin, 2001.
- PINGEL-SCHLIEMANN 2003 = Pingel-Schliemann, Sandra: *Zersetzen. Strategie einer Diktatur*. Robert-Havemann-Archiv, Berlin, 2003.
- RUDNICK 2011 = Rudnick, Carola S.: *Die andere Hälfte der Erinnerung. Die DDR in der deutschen Geschichtspolitik nach 1989*. Transcript, Bielefeld, 2011.
- SLACHTA 2014 = Slachta Krisztina: A Stasi iratok helye a német nemzeti emlékezetben. In: Horváth Sándor (Szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Libri, Budapest, 2014. 169–187.
- SLACHTA 2016 = Slachta Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990*. Kronosz – ÁBTL, Pécs–Budapest, 2016.
- SUCKUT 2001 = Suckut, Siegfried (Szerk.): *Wörterbuch der Staatssicherheit. Definitionen zur „politisch-operativen Arbeit.“* BStU – Ch. Links, Berlin, 2001.
- SÜß 1998 = Süß, Sonia: *Politisch mißbraucht? Psychiatrie und Staatssicherheit in der DDR*. Ch. Links, Berlin, 1998.
- TESKE 2006 = Teske, Regina: *Staatssicherheit auf dem Dorfe. Zur Überwachung der ländlichen Gesellschaft vor der Vollkollektivierung 1952 bis 1958*. BStU, Berlin, 2006.
- ZSIDAI 1999 = Zsidai Ágnes: „Vergangenheitsbewältigung” Adalékok a Stasi-örökség német feldolgozásához. In: Gyarmati György (Szerk.): *Trezor I. A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Történeti Hivatal, Budapest, 1999. 285–297.

Sed intelligere

TANULMÁNYOK A HATVANÖT ÉVES
GYARMATI GYÖRGY TISZTELETÉRE

Kronosz Kiadó
Pécs, 2016

A kötet
a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a Magyarság a 18–20. században” Doktori Program
támogatásával jelent meg.

Szerkesztette:

Slachta Krisztina
Bánkuti Gábor
Vonyó József

ISBN 978 615 5497 92 6

© Szerzők
© Szerkesztők
© Kronosz Kiadó

TARTALOM

Köszöntő	9
„ELŐHANG”	13
ORMOS MÁRIA Történész/rektor a politika labirintusában (Részlet a készülő <i>Csalódások kora</i> című kéziratból)	15
„KITEKINTÉS”	27
HAHNER PÉTER Katonai és diplomáciai hírszerzés az újkorban (Egy ki nem adott tankönyv részlete)	29
HARSÁNYI IVÁN Politikai pártrendszerek Spanyolországban, 1875–2015	41
FISCHER FERENC Zászlókérdés és ünnepek a dél-amerikai német kolóniákban, 1919–1939	61
„VISSZATEKINTÉS”	79
GÓZSY ZOLTÁN Exemplo praelucere. XIV. Benedek pápa egyházigazgatási programja és magyarországi hatásai	81

GYIMESI RÉKA

Adalékok a Tolna megyei német telepések történetéhez 97

MAJDÁN JÁNOS

A vasúti áruforgalom Miskolcon a 19. század végén 111

PILKHOFFER MÓNICA

A Pesti Építőtársaság működése 131

CSIBI NORBERT – DÉVÉNYI ANNA

Egy miniszteri tanácsadó testület műhelytitkai.
Az Országos Köznevelési Tanács jegyzőkönyveinek
forrásértéke, 1872–1945 145

VITÁRI ZSOLT

Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel? Etnopolitikai irányváltások
Magyarországon 1918 és 1920 között 181

RAB VIRÁG

A családi kapcsolatok reprezentációja Hegedüs Mária
Verba volant, scripta manent című visszaemlékezésében 201

„BETEKINTÉS” 215

BÁNKUTI GÁBOR

Pécsi kórkép, 1945. Hangulatjelentés GyGy-nek 217

GÁBOR PÉTER

Hetvenéves a forint. Az új valuta születése numizmatikai
szemszögből 229

GONDA GÁBOR

„... kegyeskedjék engem innen elhelyezni...”. A németiséget
érintő kényszermigráció katolikus egyházi vonatkozásai Baranya
és Tolna vármegyében, 1945–1948 239

TÓTH ÁGNES

Emberek – sorsok – hivatalok – eljárási módok 251

RIGÓ RÓBERT

- Egy következetes személyiség – embert próbáló időkben.
Tóth László politikai szerepvállalásai, irodalom-
és sakkszervezői munkássága Kecskeméten 267

ORGOVÁNYI ISTVÁN

- A karhatalom működése 1948 és 1955 között 281

BAUMGARTNER BERNADETTE

- Források a *Látóhatár* alapításának történetéhez 297

NAGY MIHÁLY ZOLTÁN

- Fejezetek egy „megfigyelt életből”. Márton Áron püspök
megfigyelése az '50-es évek végén 311

VONYÓ JÓZSEF

- Adalékok az iskolai hitoktatás szervezésének gyakorlatához,
1952–1956. Dokumentumok egy falusi iskola iktatókönyvéből 321

POLYÁK PETRA

- A „szegedi 9-ek” avagy fegyelmi eljárás megrendelésre 341

TÓTH IMRE

- Születésnaptól a politikai érettségiig. A második osztrák
köztársaság nagykorúvá válása és az 1956-os menekültválság 355

BERTALAN PÉTER

- A társadalmi hálózatok peremén 369

SLACHTA KRISZTINA

- A múlt jövője. A berlini Stasi-iratokat őrző levéltár,
a BStU jövőjére vonatkozó tervek, elképzelések, viták 385